

Հետաքրքրական է նաեւ հետեւեալ երգիծական ոտանաւորը, որի մէջ գեղջկուհին ցոյց է տալիս իր նեղ ոգին.

Ախպէրս գնաց Ղոււմիշա,
Տկի ձին էր ալաշա.
Գեղ կանգրէցին թամաշա.
Բոյթ ու բամբազ արեւշում,
Գէղի խիզան իմ ախպոր շուն:
— Տկով, տկով ջուր էկաւ,
Խօսորֆ խանը շուռ էկաւ:

Ապա հետեւեալ երգիծական կտորը, որի մէջ պատկերացում է գեղջկուհի հարսի ճնշուած եւ ծանր դրութիւնը: Աղօթարանը բացում է եւ հարսը մի հաց է գողանում. թէ ինչո՞ւ համար, արդեօք կեսուրը նրան քաղցած էր պահում, յայտնի չէ: Կեսուրը բռնում է հարսի գողութիւնը եւ չի կարողանալով տանել՝ նրան անգթօրէն ծեծում է. հարսն էլ սկեսրոյ ձեռքից ազատուելու համար՝ գնում է թրքանում: Այս ամբողջ պատմութիւնն ամփոփուած է եօթը տողի մէջ.

Լուսը լուսացաւ,
Հայսը վեր կացաւ,
Մէ հաց գողացաւ,
Կեսուրն յիմացաւ,
Տվէց՝ թուլացաւ.
Գնաց թուրքացաւ,
Օնչով չիմացաւ:

Ահա գեղջկական քնարից երգիծական մի ուրիշ նմուշ, որը ասում է տէգրը, երբ ծեծում է հարսին.

Բէգադ հայս,
Կանչեմ գաս,
Ծէծեմ լաս,
Ձընգզընգալով էրթաս,
Նանիգ խաբար տաս:

Այսպիսի երգիծական յորինուածքների մի յաջող նմոյշ կարելի է համարել նաեւ հետեւեալ մանկական կտորը.

Սանա, սանա Օվսանա,
Քամար ունես մէ գանա.
Մաղէր ունես, մէ բանա.
Միճկիդ տվին վայդանա,
Բա յոր ապիր, վայ նանա:

Վիեննա, Յուլիուս 1922:

ԱՐԱՄ ԵՐԵՄԵԱՆ

ՆՈՐ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

ԱՐԵՒՄՏԱՀԱՅ ԲԱՆԱՍՏԵՂԺՆԵՐ

ՊԵՏՐՈՍ ԴՈՒՐԵԱՆ

ՆՐԱ ԿԵԱՆՔՆ ՈՒ ԵՐԿԵՐԸ

ԳՐԱԿԱՆ-ՔՆՆԱԿԱՆ ՎԵՐԼՈՂԻԾՈՒԹԻՒՆ

(Հարսնախնամ)

ԺԲ.

Բանաստեղծական գործը:

Մինչեւ հիմա մենք մասնաւորապէս կանգ չառանք Պետրոս Դուրեանի բանաստեղծական գործի վրայ:

Մենք աշխատեցինք այդ գործի զարգացման պարագաները պարզել, ցոյց տալ այն միջավայրը, որի մէջ առաջացաւ Դուրեանի բանաստեղծութիւնը, վերլուծել այն սոցիալական եւ հոգեբանական մթնոլորտը, որի արտայայտիչն էր հանդիսացաւ նա այնքան գեղեցիկ կերպով:

Այսպիսով, մեր աշխատութեան նախկին մասերի մէջ ինքնին արդէն բաւական բան ասուեց Պետրոս Դուրեանի ոչ միայն միւս գործերի, այլ եւ բանաստեղծական գործի մասին:

Ի նկատի ունենալով այն բոլորը, ինչ որ ասել ենք արդէն Պետրոս Դուրեանի մասին այսուհետեւ շատ էջերի եւ լայն ծաւալի պէտք չկայ այլ եւս նրա բանաստեղծական գործը ամբողջացնելու եւ իբրեւ մէկ գեղարուեստական միութիւն ընթերցողի առջեւ պատկերացնելու համար:

Եւ այժմ ահա անցնում ենք նրա բանաստեղծական գործին մասնաւորապէս:

1. Բանաստեղծական գործը իրրեւ հոգեբանական արդողջոթիւն:

Իր զանազան բանաստեղծութիւններ Պետրոս Դուրեան գրել է իր կենսի զանազան տարիներում: Ինչպէս ընթերցողը գիտէ, այդ կենսի շատ կարճ տեւողութիւն է ունեցել Գրեւ է նա սկսած 1867 թուականից: Բայց նրա կարեւոր բանաստեղծական էջերը գրելով ամբողջապէս ամփոփուած են 1871 թուականի մէջ: Այնպէս որ, բանաստեղծական տեսակով:

կէտով, այս թուականի բանաստեղծութիւնները կարելի է համարել նրա ամբողջակ շնորհը:

Փոքր ինչ զարմանալի երեւոյթ է այս, որ մէկ տարուայ բանաստեղծական արտադրութիւնը ոչ միայն մեր տաղանդաւոր բանաստեղծի լաւագոյն արտադրութիւնն է, այլ եւ առհասարակ մեր նոր բանաստեղծութեան ամէնէն ինքնատիպ եւ ամէնէն անկեղծ էջերն են: Եթէ Պետրոս Գուրեան մնացել է մինչեւ այսօր կենդանի իր բանաստեղծական գործով, եթէ յիսուն երկար տարիներ յիշում է նա իբրեւ այնքան տաղանդաւոր բանաստեղծ — յիշում է գրեթէ բացառապէս 1871 թուականի բանաստեղծութիւնների շնորհիւ:

Եւ սա մեր բանաստեղծի համար մի բացասական պարագայ է ամենեւին: Քսան տարեկան հասակում նա զգաց իր մօտալուտ մահը, հաւաքեց իր բոլոր յոյժերը եւ կերտեց իր լուսաւոր տողերը: Կերտեց մէկ տարուայ ընթացքում միայն: Այս իրողութիւնը որչափ պատուաբեր է նրա համար, նոյնքան ողբերգական է մեզ համար, որ զրկուեցինք Գուրեանի աւելի հասուն տարիների բանաստեղծական արտադրութիւնից:

Պետրոս Գուրեանի բանաստեղծական գործը մի հոգեբանական ամբողջութիւն է ներկայացնում: Այդ գործը նրա կեանքի, նրա ներքին ողբերգական աշխարհի բանաստեղծական ձեւակերպումն է: Բանաստեղծի հոգեկան աշխարհը շատ կարճ ժամանակի ընթացքում տարբեր շրջաններ անցրեց: Այս տարբեր շրջանները եւ հոգեբանական այս տարբեր վայրկեանները համապատասխան տրամագրութիւն եւ համապատասխան երգեր ստեղծեցին: Այսպիսով, Պետրոս Գուրեանի հոգեկան զարգացման հետեւեցին նրա երգերը եւ խորապէս արձագանգ տուին այդ զարգացման:

Անշուշտ չի կարելի այս հիմնական տրամագրութիւնը իբրեւ խիստ կերպով սահմանագծուած միջոց ներկայացնել: Եղել են խոտորումներ եւ եթէ կարելի է այսպէս ասել՝ վրիպումներ նրա բանաստեղծական արտադրութեան մէջ: Այսինքն այս կամ այն ոտանաւորը ժամանակագրական կարգով խտապէս չէ ենթարկւում հիմնական տրամագրութեան — բայց որ հիմնական տրամագրութիւնը գոյութիւն ունի, այդ պարզ կը յայտնուի նրա բանաստեղծական արտադրութեան շատ թէ քիչ ուշադիր ընթերցումից: Մասնակի երեւոյթները մէկ կողմ

թողնելով ուրեմն, կարելի է ասել, որ ընդհանուրը չափազանց ներգաշնակ է բանաստեղծի հոգեկան զարգացման:

Պետրոս Գուրեանի բանաստեղծութիւնը կարելի է ընդունել իբրեւ մի իրական հոգեբանական վէպ, որի մէջ պատմուած է բանաստեղծի կեանքի զանազան վայրկեանները զարմանալի խորին վերլուծութեամբ: Կամ աւելի եւս ճիշտ՝ Գուրեանի բանաստեղծութիւնը կարելի է ընդունել իբրեւ մէկ հոգեբանական դրամա, որի մէջ գործող անձը ինքը բանաստեղծն է, որապրում է ներքին զարհուրելի ողբերգութեամբ: Որպէս մի դրամատիքական ստեղծագործութեան մէջ, Պետրոս Գուրեանի բանաստեղծութիւնների հերոսը — ինքը — ունի իր հոգեկան կնճիռի սկզբնաւորութիւնը, զարգացումը, լուծումը, հոգեկան կնճիռի, որ ներկայացուած է այնքան իրական դրամատիզմով:

Պետրոս Գուրեան կեանքի մէջ տենչացել է, այդ տենչանքը դարձել է սէր, սէրը ծանրածանր պատահարների է հանդիպել եւ հետեւել է դրժումը, այնուհետեւ ապրել է դառն յիշողութեամբ, այս յիշողութեան դառնութիւնը հետզհետէ դարձել է յուսահատութիւն, յուսահատութիւնը՝ մահուան ու գերեզմանի տրամադրութիւն, մահուան տրամադրութիւնը՝ ըմբոստացում՝ ճակատագրի դէմ, ապա հոգեկան թուլացում, զղջում, համակերպում, անկում...

Ահա բանաստեղծի հոգեկան կեանքը, որ այնքան զարմանալի կերպով ողբերգական է:

Պետրոս Գուրեանի բանաստեղծութիւնը այս ողբերգութեան գեղարուեստական արտայայտութիւնն է եւ նրա հոգեկան վայրկեանների հարազատ արտացոլումը...

Մենք կ'աշխատենք այդ վայրկեանները եւ նրանց համապատասխան բանաստեղծական արտայայտութիւնը վերլուծել, ցոյց տալ նրանց գրական-հոգեբանական յատկութիւնները եւ ապա ամփոփել բոլորը մի գեղարուեստական ամբողջութեան մէջ, որպէս կերտել է բանաստեղծը:

Սկսենք ուրեմն նրա սկզբնական վայրկեանից:

2. Ցենզանքի եւ կարօտի երգերը:

Սկզբնական վայրկեանը, որ մեզ երեւում է Պետրոս Գուրեանի բանաստեղծական գործի մէջ — նրա տենչանքի եւ կարօտի երգերն են:

Այս վայրկեանը մենք դեռ չենք անուանում սիրոյ վայրկեան, որովհետեւ նրանց մէջ կայ նուրբ տարբերութիւն: Կարօտը պատանեկան պայծառ շրջանն է: Նրա մէջ կայ անորոշ յուզմունք, որոշ անհաստեղծութիւն, բայց ոչ բուռն եւ ուժգին տրամադրութիւն, ոչ այնպիսի խռովութիւն, որ յատուկ է սիրոյ շրջանին եւ յատկապէս Պետրոս Դուրեանի սիրուն:

Այդ վայրկեանը զարմանալի գեղեցկութեամբ արտայայտել է արեւելահայ բանաստեղծ Վահան Տէրեան, որ ուրիշ տեսակետով ողբերգական կեանք ունեցաւ եւ որի այդ տրամադրութիւնը նման է Դուրեանի տրամադրութեան, չնայելով որ երկու տաղանդաւոր բանաստեղծները ապրել են ժամանակով հեռու միմեանցից եւ այնքան տարբեր միջավայրերում:

Այդ շրջանի տիպիքական բանաստեղծութիւններից են «Նէ» եւ «Թըբուհին»:

«Նէ» կարօտի վաղահաս եւ գողտրիկ արտայայտութիւնն է: Բանաստեղծը աչքը բաց է անում աշխարհին, արեւին, բնութեան: Պայծառ բնութեան մէջ նա տեսնում է գարնանագեղ վարդը եւ յարգում է այն, ինչպէս արտայայտում է բանաստեղծը այդ սկզբնական վայրկեանին: Միայն թէ նա յարգում է վարդը ոչ թէ ինքն իր մէջ, իբրեւ բնութեան զարդ, այլ որովհետեւ նա նման է կոյսի այտերին եւ յիշեցնում է նրան:

Պատանի բանաստեղծը աչքը երկինք է բարձրացնում եւ այնտեղ տեսնում է եթերի ապոյտը իր անսահման գեղեցկութեան մէջ: Նայում է այդ սքանչելի կապոյտին խորին հոգեմայրութեամբ, որովհետեւ այդ կապոյտը նմանում էր կոյսի աչքերին: Այստեղ էլ եթերի գեղեցկութիւնը նրան չէ գրաւում ինքն իր մէջ, իբրեւ զարմանալի բնութեան մէկ վսեմ արտայայտութիւն, այլ նրա համար, որ յիշեցնում է կապուտաչեայ կոյսին:

Որոնող բանաստեղծը աշխարհի տաղտկութեան մէջ տարւում է միստիքական խոհերով եւ երկնքի անսահմանութեան մէջ կարողում է լստնուի: Եւ այս դարձեալ ոչ թէ ինքն իր մէջ, բնազանցական անբացատրելի պատկերացումով, այլ որովհետեւ նա պէտք է որ նման լինէր «սիրուն եւ ամբիծ» կոյսին:

Այսպէս. բնութիւնը, գեղեցիկ երկնականաբար, միստիքական աստուածութիւնը նրան յոյժ են պատճառում, որովհետեւ նա այդ բոլորի մէջ, ամենուրեք, տեսնում է ապրող եւ կենդանի էակը, որ գեղեցկութեան տիպարն է:

Եւ ստեղծում է յստակ, սիրուն, միամիտ ու պայծառ բանաստեղծութիւնը, որ նա խորագրել է երկու գրով — «Նէ»:

«Վարդը գարնայնի
Թէ կուսին տիպար
Այտերուն չըլլար՝
Ով յարգէր զանի:

Թէ չնմանէր
Կապոյտն եթերաց
Կուսին աչերաց՝
Երկինք ով նայէր:

Թէ կոյսը չըլլար
Սիրուն եւ ամբիծ,
ԶԱստուածն այն երկնից
Մարդ ո՛ր կը կարդար:»

Պետրոս Դուրեանի սկզբնական տրամադրութեան արտայայտութիւնն է այս երեք կարճ քառեակը, որի մէջ խորագրել է նա այնքան շատ բան եւ որոշ հասակի համար այնքան ճշմարիտ հոգեբանութիւն:

Այս անուշ տրամադրութիւնը հետզհետեւ սկսում է անհանգստանալ: «Թըբուհին» արդէն որոշ չափով առաջացած տենչանքի արտայայտութիւն է: Նա սքանչանում է հանդէպ այդ «վերջալոյսի աղջկան», որի սիրտը տրոփում է բոցավառուած հորիզոնի կարօտի ժամին եւ որ «եթէ նայի — կ'ըսես հիմա կը մարի»...

Պետրոս Դուրեանի ամէնէն ինքնատիւ բանաստեղծութիւններից է «Թըբուհին», որի մէջ նա դրել է իր հոգեբանական եւ գեղարուեստական նուրբ կարողութիւնները: Նա ներկայացնում է մի էակ, որ այլ եւս այնպէս եթերային չէ, ինչպէս «Նէ»ի կոյսը: Այս էակ մի տարօրէն միացումն է երազական եւ զգայական մտապատկերների: Գալիկահար է նա, վերջալոյսի ստեղծագործութիւն, «մեղրամոմի անդրիանդի մը հանգոյն», բայց միաժամանակ «սիրտը կը միայ սիրավառ», միաժամանակ «լանջն է յուզեալ ուղեկանի մը նման»: Տենչանքն ու կարօտն են երգուած այդտեղ, ու ամէն վայրկեան կարող են փոթորկալի սէ գառնալ: Պատանեկան շիկնութիւնն է արտայայտուած այդտեղ, որ կարող է մի յանկարծական ոյժով բռնկուիլ: Սրտի սկզբնական շարժումներն են նկարուած, որոնք կարող են ամէն ակնթարթ թռիչք գառնալ: Անհաստեղծ մի բան ունի այդ էակը իր մէջ, որ կարող

նուազիլ, մաշիլ, խամրիլ, բայց որ միշտ վառում է ու վառում, տաճարի մէջ շարունակ առկայծող տոնակ լինող ճրագի պէս:

Զարմանալի գեղեցկութեամբ է դուրս բերել Պետրոս Գուրեան այս հոգեբանական զանազանակերպութիւնը, որ սակայն այնքան իրական է եւ այնքան ճշմարիտ՝ պատանի, երիտասարդ հոգիների համար: Մի շրջան է սա, որ երազներ ու կարօտ ունի եւ որ սկսում է զգալ արեան ձայնը, սկսում է տարփանքի մթութիւն տեսնել իր պայծառ աչքերի առջեւ:

Եւ սակայն զգայականութեան ու տարփանքի շեշտերը, ինչ որ առհասարակ ունի Պետրոս Գուրեան — այսչափ են միայն: Գուրեան արեւելեան տարփալից միջավայրի ծնունդ լինելով, երգելով արեւելքի զգայական էակին՝ տուել է նրան նրբութեան եւ խորութեան մի սրտառուչ գունաւորում, ինչ որ իր հոգու յատկութիւնն է գերազանցապէս:

Բայց միայն հոգեբանական նրբութեան մէջ չէ այդ բանաստեղծութեան խորին արժանիքը: Նա միաժամանակ գեղարուեստական զարմանալի իրագործում ունի, համարձակ, ամփոփ, ուժեղ եւ ինքնուրոյն: Այդ իրագործումը մասնաւորապէս արտայայտում է այն կարճ ձեւակերպութիւնների մէջ, որով վերջանում են բանաստեղծութեան տունները եւ որոնք այնքան վարպետօրէն գծում են վերջալոյսի աղջկան:

“... Եթէ շարժի,
Կ’ըսես — Հիմա կը թռչի:

Եթէ շիկնի,
Կ’ըսես — Հիմա կը բռնկի:

Եթէ խօսի,
Կ’ըսես — Հիմա կը հատնի:

Իսկ եթէ մոռնի,
Կ’ըսես — Հիմա կը ծնի:”

Պետրոս Գուրեանի սիրոյ նախագուռն է սա: Այն ողբերգական սիրոյ, որ յետոյ պիտի նկարագրէր բանաստեղծը այնքան յուզումնալի շեշտերով եւ այնպէս աղիողորմ գալարումներով:

3. Միոյ երգը:

Կարօտի եւ տենչանքների մէջ Պետրոս Գուրեան ուզում էր առանձնանալ: Կեանքը եւ

աշխարհի սէրը նրան անհասկանալի երկիւղ էին պատճառում: Ապրում էր նա պատանեկան ոսկեճաճանչ երազների մէջ, առանց հոգեմաշ տանջանքների, ազատ սիրոյ սարսափելի ողբերգութիւնից: Արցունքի դառնութիւնը չէր ճանաչում նա, ինչպէս չէր ճանաչում “խորատու-զուած Զանգ”ի լեգենդական Ռաուտէնդլայնը, որ այնպէս գեղեցիկ կերպով ներկայացրել է գերման բանաստեղծ-գրամատուրգ Գերհարտ Հաուպտման: Եւ ինչպէս մի օր միամիտ Ռաուտէնդլայնը՝ սէրը ճանաչելով՝ աչքերի մէջ անծանօթ կաթիլներ է տեսնում, եւ վշտանում, վշտանում խորապէս — այնպէս էլ Գուրեան մի խորհրդաւոր վայրկեանի մէջ ճանաչում է սիրոյ կրակը:

“Բոյլ մը նայուածք, փունջ մը ժպիտ,
Քուրայ մը խօսք դիւթեց իմ՝ սիրտ:”,

Սակայն նա չէր ուզում ենթարկուել այդ դիւթական խօսքին, ուզում էր լուռ մննանալ, ապրել բնութեան անմահ գեղեցկութիւններով,

“Սիրել կայծերն երկնի կապուտ...
...Խոկալ, սուգուիլ, զմայլիլ սուտ...”,

Այս խոկումը, իդէալական այս զմայլումը պատանի բանաստեղծի ոգու ձգտումն էր, որ արտայայտում է նա մի քանի ձեւերով: Նա ուզում էր սիրել երկնքի զեփիւրը, որ ուրիշ գաղտնիք չունի բացի անուշ բոյրը, որ չի խոցում երեքը, որ շոյում է բիւր երազներ: Նա ուզում էր վերջապէս քնարը սիրել,

“Պաշտել, գրկել միայն քնար,
Սիրող էակ ճանչել զանի...”,

Բայց ոգեկան եւ մտաւոր բոլոր այս իդէալները պարտում են եղբրական կերպով, որովհետեւ

“Ո՛հ, խուրճ մը վարս, եղեմ՝ մը շունչ
Շրջագգեստ մը շրջեց իմ՝ շուրջ...”,

Ահա թէ ինչպիսի հոգեբանական եւ գեղարուեստական նրբութեամբ է ներկայացնում մեզ Պետրոս Գուրեան մարդկային հոգու ամենախորհրդաւոր վայրկեանը, այն անվերադառնալի ակնթարթը, որի ժամանակ մարդու հոգին հրաժեշտ է տալիս մննակ կեանքին:

... Եւ բանաստեղծը սիրում է:

“Թութուեց թեւերն հոգիս միւլար,
Ճանչեց զնէ, գեղ ու կրակ,
Սիրտն անապակ, ինչպէս վտակ,

Անմեղ, ինչպէս սիւզ դալկահար,
Հաւատարիմ, ինչպէս քնար...

Կատեցէք, թէ ինչ ինքնուրոյն ձեւով է
արտայայտուած բանաստեղծն իր հոգու բռնկումը,
իբրեւ թեւերի թափահարում, եւ ինչ զարմա-
նալի պատկերներով է գծում նա իր սիրած
էակին: Այդ սիրած էակը ոչ միայն գեղեցիկ է
կրակի պէս, այլ եւ վտակի պէս մաքուր սիրտ
ունի, այլ եւ անմեղ է սիւզի պէս, այլ եւ
հաւատարիմ է, ինչպէս քնար:

Մէկ ամբողջ կեանք է արտայայտուած այս
բանաստեղծութեան մէջ, որ Գուրեան խորա-
գրել է «Սիրել, բայով, հոգեկան մի ամբողջ
կեանք, ոչ թէ իր դադարի, այլ իր շարժման
մէջ, իր գործողութեան ընթացքում:

Սիրոյ այս առաջին բնադրական զարթ-
նումը Պետրոս Գուրեան երգել է հոգեբանօրէն
եւ գեղարուեստօրէն պարզ եւ խորունկ ձեւի
մէջ: Մի քանի ամիսի եւ ընտրուած պատկեր-
ներով եւ մի քանի սակաւաթիւ տողերի մէջ
բանաստեղծը տալիս է այն, ինչ ուրիշները լայ-
նածաւալ էջերի մէջ դժուարութեամբ կարող
էին ներկայացնել: Պետրոս Գուրեան բռնել է
մարդկային անվերջանալի հոգու մի քանի ուժեղ
վայրկեանները, որոնք բնորոշում են անհատին
եւ որոնց մէջ զտուած է ամբողջ հոգին:

Բանաստեղծի մեծութիւնը ահաւասիկ այս-
տեղ է եւ այս է որ արժէք ունի ինչպէս բանա-
ստեղծութեան, նոյնպէս եւ ամէն արուեստի մէջ:

Բացի այս բանաստեղծութիւնից՝ Պետրոս
Գուրեան ունի նաեւ մի քանի ուրիշ ոտանաւոր-
ներ, որոնց մէջ նոյնպէս երգել է սէրը:

Այդ բանաստեղծութիւնների շարքում
բնորոշ տրամագրութիւն են ցուցահանում «Զնէ
պաշտեմ», եւ «Կերա հետ»:

«Սիրել, բանաստեղծութեան մէջ Պետրոս
Գուրեան երգել է այնքան յուզիչ շեշտերով
սիրոյ բռնկումը:

«Զնէ պաշտեմ» բանաստեղծութեան մէջ
մեղմօրէն քնքուշ ձեւով ներկայացնում է իր
սիրոյ իդէալը:

Իսկ «Կերա հետ» բանաստեղծութեան
մէջ հոգեկան բուռն ծարաւով երգում է սիրոյ
վայելքը, որ աւանդ այնքան վաղանցիկ եղաւ
բանաստեղծի համար:

Պետրոս Գուրեանի սիրոյ իդէալը բուռն եւ
ճաճանչաւոր էակ է: Կա չէ սիրում այն դէմքը,

«Ծառագայթի ու վարդի
Փթթումներով վեհապանծ...»

Նոյնպէս, նա չէ սիրում գիսաստղի նման
հերարձակ կոյսը, եւ ոչ էլ նրան, որի աչքերը
լի են տարփանքներով եւ արեցութեամբ:

«Ես չը սիրեմ» սա կապոյտ
Հոյզ երկինները գինովցած...»

Պետրոս Գուրեանի սիրային իդէալը այս-
պէս ասելով՝ հարաւային հրակէզ սիրտը է,
այլ հիւսիսային խորունկ հոգին, որ աւելի յա-
րատեւ է ապրում եւ աւելի մշտապէս զգում:
Արեւելեան բանաստեղծութիւնների մէջ յա-
ճախակի երեւացող կիրքը, զգայական շունչը
նրա բանաստեղծութեան համար ամենեւին բնո-
րոշ չեն: Ուրմանտիք բանաստեղծների ընդհան-
րապէս անդուսպ իրեւակայութիւնը նոյնպէս
յատկանշանական չէ նրա համար:

Պետրոս Գուրեանի բանաստեղծութիւնը,
չնայելով իր ոյժին, իր բուռն թափին, զարմա-
նալի կերպով զգաստ է, հոգեբանական, մեծ
մասամբ նուրբ եւ գեղեցկօրէն չափուած:

Իր ամենաբուռն բանաստեղծութեան մէջ
անգամ — «Տրտունջք»-ի մէջ — որտեղ նրա
հոգին այնպիսի սանձակոտոր տրամագրութիւն է
առնում՝ այս յատկութիւնները զարմանալի
կերպով ներկայ են:

Նրա սիրային իդէալն էլ նոյն ընդհանուր
հոգուց է առաջանում: Կա չէ սիրում ուրման-
տիքական ճոխութիւն ու զարդարանքը, այլ
սիրում է «մէկ ճառագայթը» եւ ժպտի մէկ
վարդը:

«... Ինձ կը բաւէ իր սրտին
Մէկ ճառագայթը միայն
Եւ մէկ վարդը իր ժպտին...»

«... Ես դողդողամ իր վրայ,
Նէ իմ վրայ գորովի...»

Պատանեկան մաքուր եւ անջինջ սիրոյ ար-
տայայտութիւն են այս անզարդ, բայց ներքնա-
պէս շատ բովանդակալից խօսքերը: Այս բա-
նաստեղծութիւնը, որ անշուշտ Գուրեանի չա-
ւագոյններից է, ցուցահանում է այնքան նուրբ
հոգեբանութիւն եւ պատմում է խորին անկեղ-
ծութեամբ, թէ ինչ է գնահատում բանա-
ստեղծը սիրած կոյսի մէջ:

Սիրոյ բռնկումից եւ սիրային իդէալի
յետոյ Պետրոս Գուրեան երգել է նաեւ սիրոյ
վայելքը:

Զգիտե՛ք, կեանքի մէջ այս վայրկեանը
ունեցել է թէ ոչ մեր ողբերգական բանա-

ստեղծը, քանի որ — ինչպէս իր տեղում նկատել ենք — կենսագրութեան տուեալները չափազանց անկատար են այս նկատմամբ: Բայց բանաստեղծութեան մէջ կայ այդ վայրկեանը, եւ մենք կ'ուզէինք մի քանի խօսք ասել այս մասին:

Պետրոս Դուրեանի բանաստեղծութիւնների շարքում «Ներա հետը» պէտք է համարել անշուշտ ամենաանկեղծ եւ ներշնչուած էջերից մէկը: Այդտեղ բանաստեղծը խորին կարօտով երգում է սիրային այն երանելի ժամը, որ ունենում է սիրող հոգին սիրող հոգու մօտ: Այն ժամանակ, երբ նա գրում է իր հրաշալի տողերը — սիրային վայելքի ժամը անցած է արդէն: Նա անդրադառնում է այդ վայրկեանին մի ճշմարիտ վերապրումով, եւ թերեւս դրանից է առաջանում այն հոգեմաշ, անդարմանելի կարօտը, որ խեղդում է բանաստեղծին:

«Ո՛հ, այն ժամը ոսկեգօծ
Անշուշտ սահած, թրուած է
Ճակատագրին անողորմ
Սեւ ձեռքերէն երկաթէ:»

Բանաստեղծութեան այս տունը միայն յայտնում է մեզ, թէ բանաստեղծի վայելքն արդէն անցած է: Մնացած տասը տունը երգում են վայելքը իբրեւ ներկայ իրողութիւն եւ երգում են այնպէս խորունկ, ինչպէս քիչ քնաբական բանաստեղծներ կարող են երգել:

Այս վայելքը նա չէ երգում ամենեւին զգայական տրամադրութեամբ կամ տարփալի պատկերներով: Այս ուղղութեամբ ինչ որ ասում է բանաստեղծը, այն է, թէ սիրած աղջկայ արձակ մազերը քամին տանում է դէպի նրա երեսը եւ մազերի բոյրերով հովահարում է բանաստեղծի բռնկած ճակատը:

«Նէ թողուց որ վարսըն ազատ
Սիւզը դէպ յիս բերելով
Միշտ հովահարէ բոլորնկած
Ճակատըս զով բոյրերով:»

Մազերի այս զով բուրմունքը յիշեցնում է մասամբ այն բանաստեղծներին, որոնք աշխատում են տեսողական եւ երաժշտական մտապատկերները լրացնել կամ փոխարինել հոտառութեան մտապատկերներով: Յամեսայն դէպս Պետրոս Դուրեանի այդ բանաստեղծութիւնը այն զգայական հոգեբանութիւնը չէ, որ երեւաց օրինակի համար Գաբրիէլ Գ'Անունցիօի տաբփալի բանաստեղծութիւնների մէջ, կրքոտ բոյրերի եւ խենթացնող անուշահոտութիւնների

այն հարաւային շունչով, որ բնորոշում է իտալացի բանաստեղծին:

Պետրոս Դուրեանի վայելքը հոգեկան ինքնամոռացումն է, կարօտալի եւ ոչ տարփալի, գորովալի եւ ոչ զգայական, յստակ ու ջինջ եւ ոչ պղտոր ու բորբոքուած:

Վայելքի այդ երանելի ժամը նրա համար թոթովանք է եւ դող:

«Թոթովեցի... դողացի...»

Այդ դողն եւ թոթովանքի վայրկեանին բանաստեղծը չի կարողանում խօսք արտասանել, բայց նրա աչքերում վառւում է բոցը եւ սիրտն էլ տրոփում է ուժգին:

«...Խօսինք ըսաւ — ո՛հ, խօսիլ,
Հատնիլ է լոկ ինձ համար:»

«Աչերու բոցն երբ մարի,
Դադրի տրոփն երբ սրտին,
Լոկ այն ատեն հարկ է որ
Անգօր շուրթերն խօսին:»

Պետրոս Դուրեան իր սիրային վայելքը երգում է միայնութեան մէջ, հեռու մարդկանցից, հեռու օրուայ խառնակ ձայներից, այն վեմ ժամին:

«Երբ կարմիր շողք մարէին
Հորիզոնին վերելի...»

եւ երբ՝

«Հուր հորիզոն մարեցաւ,
Երկինքն աստղեր փթթեցան...»

Նրա երանութեան ժամին ականատես են միայն երկինքն ու աստղերը, որոնք նախանձոտ չեն եւ որոնք յուզւում են բանաստեղծի դողով: Երջանկութեան ոգեւորուած վայրկեանին նրանք խոստումներ են տալիս ոչ թէ մարդկանց, այլ աստղերին, որոնք բանաստեղծի երեւակայութեան մէջ մի զարմանալի գաղտնիքով կարող են ապրել եւ համազգալ մարդկային հոգին:

«Ձեռք վերցուցինք աստղերուն,
Սէր ուխտեցինք իրարու,
Դողդըղացին աստղերն ալ
Մեր երգումէն ահարկու:»

Լսեց երկինք մեր ջերմ ուխտ,
Աստղեր սրկեց ի գորով,
Բնութիւնն եղաւ պսակիչ
Մեզ պըսակեց աստղերով...»

Բայց, աւանդ, աստղերի այս բանաստեղծական պսակը ոչ մի իրական հետեւանք չի ունենում: Եւ բանաստեղծի սիրային վայելքը, երգուած այնպիսի ռոմանտիքական ոգեւորութեամբ, պարտւում է անփառունակ կերպով:

Պետրոս Դուրեան, որ իր սիրային երգերով խօսեցրել էր բնութիւնը այնպիսի նոր բառերով եւ այնքան գեղեցիկ արտայայտութիւններով — մերժուում է կեանքում: Եւ սիրային երգին յաջորդում է Դրժումի երգը...

4. Դրժումի երգը:

Պետրոս Դուրեանի կեանքի շատ ծանր պայմանների մէջ նրա հոգին աւելի եւս դառնանում է մերժուած սիրուց:

Պատանի բանաստեղծը իր ամբողջ էութեամբ ձգտում էր մի բարեկամ սիրտ ունենալ, նրա քով լինել միշտ, սիրել սեւ աչքերը, սիրել պայծառ ճակատը — բայց չկարողացաւ գոհացնել իր հոգեկան բուռն ցանկութիւնը, եւ նրա կեանքը կորցրեց իր բարոյական յենարանը:

“Դրժել” բանաստեղծութիւնը նրա հոգեկան այս ծանր տրամագրութեան հարազատ արձագանքն է:

“Ես ուզեցի պաշտել զնէ...,”

“...Սիրել աստղերն սեւ աչքերուն...,”

“...Մտիկ ընել թնդիւն սրտին...,”

“...Շնչել, խմել ներս հոգին...,”

Բայց այս աղիողորմ կարօտը մնում է անպատասխան եւ սիրած էակը տրտնջում է նրա գորովանքից.

“Զիս կը նեղես — հրձեց ինձի:,”

Պետրոս Դուրեան կամենում է նրա քնարը դառնալ, հեծեծալ նրա ձեռքերի մէջ, երգել նրան, հիանալ նրանով.

“Ես ուզեցի քնար մ’ըլլալ
Ներս ձեռքին տակ հեւացող,
Ներս հոգոյն խորն հիացող
Թեթեւ պատկեր մ’ըլլալ շարժեալ,
Մոռնալ զիս, լոկ զնէ խոկալ...,”

Սակայն աղջիկը մնում է անզրդուելի եւ բանաստեղծի հոգին ցնցում է “ամպրոպ մը սաստ”: Խորին տխրութիւնը պատում է նրան, եւ նա զգում է, որ իր բոլոր ոգեւորութիւնը եղել է ցաւագին կերպով ի զուր, նա զգում է, որ իր սիրած էակի սիրտը ոչինչ, ոչինչ չէ կարող տալ այսուհետեւ.

“...Ի զուր սիրտս մխաց առջին
Խնկարկելու սիրտն անապատ...,”

Եւ այն ժամանակ, երբ բանաստեղծը նկատում է այս զարհուրելի անապատը — չի կարողանում պահել այլ եւս իր հոգեկան արիութիւնը եւ իր բարոյական հաւասարակշռութիւնը:

Չարմանալի կերպով մարդկային է այս վիճակը: Դա մի վայրկեան է, որին ենթակայ են ամենաուժեղ խառնուածքներն անգամ եւ որից յետոյ քչերն են կարողանում նոր սէր ունենալ եւ նոր երանութիւն երգել:

Պետրոս Դուրեանի հոգին “կայծակնահար” է լինում այս սարսափելի վայրկեանից յետոյ եւ երազները “մոխիր” են դառնում իր էութեան մէջ.

“Որոտացին խոկմանցս ամպեր,
Կայծակնահար ըրին հոգիս,
Մոխիր դարձան երազներն յիս,
Ծակատագիրս խնծղաց ի վեր...,”

Նկատեցէք ինչպիսի անսովոր ձեւով եւ խոլական ոյժով է արտայայտում Պետրոս Դուրեան իր գոյութեան ճակատագրական ժամը: Իր ցաւատանջ երեւակայութեան մէջ ստեղծում է նա ահաւոր պատկերներ, որպէս թէ նրա խոկումները ամպեր են, որոնք որոտում են եւ կայծակնահար են անում մատաղ հոգին: Որպէս թէ հրդեհ է առաջանում նրա գոյութեան ներսը եւ ոսկի երազները այրուելով, այրուելով մոխիր են դառնում: Եւ այս ողբերգական տեսարանի վրայ ճակատագիրը վերելից ծիծաղում է թշնամական քրքիջով:

Պետրոս Դուրեան չորս տողերի մէջ ամփոփում է մերժուած սիրոյ ծանր պատմութիւնը: Այդ տողերը սովորական չեն, մռայլ են, միստիքական գործ ունին, եւ միաժամանակ պատկերաւից են, ուժեղ եւ արտայայտիչ:

Դրժումից յետոյ Դուրեան թեքւում է դէպի բարոյական անհաւասարակշռութիւն: Նա այլ եւս իր առջեւ չէ տեսնում նոր կեանք,

նոր վայելք: Նա չի կարող այլ եւս երազել,
որովհետեւ.

“Փունջ մը կնճիռ, բոյլ մը կայծակ,
Դժոխք մ’անէծք խոցեց հոգեակս:”

“Դրժել” բանաստեղծութիւնից զատ՝
Պետրոս Դուրեան մերժուած սիրոյ հոգեբանու-
թիւնը արտայայտել է նաեւ ուրիշ բանաստեղ-
ծութիւններէ մէջ:

“Մնաս բարեանքը թափառական սիրոյ
երգն է, մանկական եւ յուզումնալից շեշտերով:
Բանաստեղծը նկարագրում է մի գեղեցիկ, գար-
նանաշունչ առաւօտ: Այս առաւօտի մէջ նա
պատկերացնում է իր սիրած կոյսը՝ բոցավառ
եւ եթերային, որ ժպտում է բանաստեղծին
լուսնի պէս.

“Ատուռ մը դեռ մըթնշաղ՝
Կը ծաւալէր շող ու շաղ.
Ծաղկանց մէջ քեզ տեսայ ես,
Կը ժպտէիր լուսնոյ պէս:

Աչերդ սիրոյ Ատրուշան,
Մատներդ էին գիրգ շուշան,
Այտերդ վարդի նոր թերթեր,
Նայուածքէդ ծնէր նոր եթեր:”

Սակայն կոյսը չէ սիրում նրան — եւ բա-
նաստեղծը թափառաշրջիկ է դառնում: Բնութեան
պարզ եւ անգիտակցական միջավայրում նա աշ-
խատում է մոռանալ իր ցաւերը, բուժել իր
վէրքը, բայց ի զուր: Մերժուած սիրոյ պատկերը
հետեւում է նրան եւ ամենուրեք նա լսում է
դրժումի սարսափելի խօսքը.

“... Երբ առուակին եզերքը
Նստիմ’ սփոփել իմ վէրքը,
Դարձեալ դու կը գտնես զիս,
Ալեաց մէջէն կը ժպտիս:

Երբ լեռները կը փախչիմ’,
Որ չտեսնեմ քեզ՝ հանգչիմ’,
Հողմոյն մէջէն կը խօսիս,
Թէ՛ դու ընտելն սիրեր զիս:”

“Հծծիւնք” բանաստեղծութեան մէջ ար-
տայայտուած է նոյն հոգեբանութիւնը աւելի
վերաւոր ձեւով.

“Երբ աստղալոյց գիշեր է գով,
Շրջագայիս Պաղար-Պաշի,
Գիտես թէ սիրտս որչափ մաշի
Շրջագետտիդ լոկ շրջիւնով:”

Բայց աղջիկը կատարեալպէս անտարբեր է
բանաստեղծի ողբերգական կոչերի հանդէպ եւ
փախչում է նրանից անդառնալի կերպով:
Փախստի այս վայրկեանը Պետրոս Դուրեան ար-
տայայտել է մի գեղեցիկ եւ ինքնուրոյն պատ-
կերով.

“... Գիսաստղի պէս հեռուն կ’նագես՝
Հովին տըւած մագերդ ոսկի:”

Եւ այս տողերի մէջ ամփոփուած է ոչ թէ
անէծք, ոչ թէ չարախնդութիւն մերժուած հո-
գու, այլ դարձեալ հիացմունք սիրած էակի
գեղեցիկութեան հանդէպ, որ ոսկի մագերդ հովին
տուած՝ հեռանում է եթերքի մէջ, ստուերը
տարածելով բանաստեղծի դողդոջուն քնա-
րի վրայ:

5. Յիշողութեան եւ ախտանքի երգը:

Պետրոս Դուրեանի դրժումի երգերը վեր-
ջանում են գերեզմանի յիշողութեամբ: Բա-
նաստեղծը սկսում է մտածել, որ այս հոգեկան
լքման մէջ նրան կարող է մահը ազատել: Բայց
գերեզմանական մոայլ տրամադրութիւնը աւելի
բնորոշ կերպով յետոյ է երեւան գալիս նրա
բանաստեղծութիւնների մէջ, երբ նրա հոգին
անցնում է յուսահատութեան, տրտունջի եւ
զղջումի յաջորդական շրջանները:

Առ այժմ, սիրած էակի դրժումից յետոյ
Պետրոս Դուրեան որոշ ժամանակ յիշողու-
թեամբ է ապրում: Այդ շրջանում նա արտա-
դրում է յիշողութեան եւ ավստասնքի իր
սրտաճմլիկ երգը, որ ունի “ՍԵՆ-ՍԵՆ” տխուր
խորագիրը:

Այս բանաստեղծութիւնը կարծես կէզ
տրամադրութեան արտայայտութիւն է, գրուած
սակայն հանդարտաբարոյ շեշտով, որ բնորոշ է
յիշողութեան հոգեբանութեան համար: Նա
որոշ նշանակութիւն ունի Դուրեանի կենսագրու-
թեան զանազան պարագաները ճշտելու տեսա-
կէտից: Այդտեղ բանաստեղծը պատմում է
իբրեւ յիշողութիւն, որ նա ունեցել է իր
“սիրուհին”, որ այս սիրուհու հետ նա ոսկեղոծ
օրեր է անցկացրել: Սակայն սեւ ճակատագիրը
շատ է տեսել բանաստեղծի երջանկութիւնը եւ
սիրուհին վախճանուել է: Դժուար է որոշել,
թէ այս պատմութեան մէջ որ մասն է իրական-
նութիւն եւ որ մասը բանաստեղծական պատ-
կերացում: Եթէ սիրուհու մահուան պատմու-

Թիւնը ուսմանտիրական «աւելադրութիւն» համարները կամ փոխաբերական նշանակութիւն ունեցող հատուած, բանաստեղծութեան միւս մասերը սակայն մեծ չափով իրական ապրում են ցուցահանում: Այդ բանաստեղծութեան մէջ Պետրոս Գուրեան իր պատանեկան հոգեբանութիւնն է գծում մի պատկերաւոր քառեակով, որ հետեւեալն է.

«Երբեմն հոգիս աստղի մը բոց
Եւ թիթեռնի մ'ունէր թեւեր,
Վերջալոյսի նման ամպոց
Երազներ, հոնը նակատս վառէր:»

Երկու բանաստեղծական նախադասութեան մէջ Պետրոս Գուրեան տալիս է մի ամբողջ շրջանի հոգեկան նկարագիրը: Եւ նկատեցէք, որքան ինքնաբուխ եւ որքան բովանդակալից են համեմատութիւնները: Հոգին — աստղի բոց, հոգին — թիթեռնի թեւ, եւ կարմիր երազները — ճակատի վրայ:

Այսպէս էր նա այն ժամանակ, երբ սիրում էր եւ երբ թուում էր թէ սիրուած էր: Իսկ այժմ սառն արցունքներ կան սրտի մէջ եւ «սեւաթորմի» ամպերը խեղդում են նրան.

«Արդ ստոյգներ դառն արտօսքի
Կը քարանձան կուրծիս ներքեւ
Եւ քարոյք ամպոց սեւաթորմի
Կ'ուզեն խեղդել սիրտս ու արեւ:»

Պետրոս Գուրեանի հոգին մռայլում է այսպէս: Բանաստեղծը օրեր ու գիշերներ յիշում է իր երբեմնի աստղի բոցը եւ իր թիթեռնի թեւերը:

Այս յիշողութիւնը սկզբում հանդարտ էր, մեղմ, տխրօրէն անուշ: Բայց հետզհետէ նա դառնանում է, թունաւորում բանաստեղծի ողջ գոյութիւնը եւ յուսահատութեան ու տրտման շնչով այնպէս ուժգին տրամադրութիւն ծնեցնում:

Եւ բանաստեղծի փոթորկալից երգը այս շրջանում է ստեղծագործւում:

(Հարգանքներ)

ՍՈՄ. ՅԱՆՈՐԵԱՆ

ՄԱՏԵՆԱԽՕՍԱԿԱՆ

ՄԱՏԵՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

1921 ՏԱՐԻՈՑ

Առաւելագլէս ուշադրութիւն դարձուցած ենք հայ մատենագրութեան, պատմութեան, լեզուաբանութեան, աշխարհագրութեան եւ գեղարուեստին: Յօդուածներու ըովանդակութիւնը կը ծանօթացնենք սեղմ խօսքերով, իսկ զօրեղու մասին, ուր որ հնար է, մատենախօսութիւններու կ'առաքենք: Քաղաքական, վիպական հանգամանք ունեցող ու Մեծ Աղէտին հայող հրատարակութեանց եւ թերթներու համար ղիմելու է ՀԱ.Ի կողմէն յաջորդաբար:

Առ այժմ մեր կիրարկած համաոտագրութիւնները սիրտի ըլլան. ՀԱ — Հանդէս. ԲՉՄ — Բազմալէզ. REA — Revue des Études Arméniennes, Paris. BNJ — Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher. Berlin-Wilmersdorf. An. Boll. — Analecta Bollandiana. RHE — Revue d'histoire ecclésiastique, Louvain. ROC — Revue de l'Orient Chrétien, Paris.

Ա. Մատենագրական:

Peeters P.: Un miracle des SS. Serge et Théodore et la Vie de S. Basile, dans Fauste de Byzance. An. Boll. XXXIX, 1921, էջ 65—88 — Բուզանդ Գ., դ—թ գլուխներուն մէջ կախում ունի Ս. Բարսեղի մէկ «վարք» էն, զոր Ներսիսի կը յարմարեն: Նոյնը կ'արժէ նաեւ Ժ. Գլխուն մէջ յարմարեն Ս. Սարգսի եւ Թէոդորոսի հրաշքին համար, որուն զանազան խմբագրութիւնները կը համարեն Սողոմոնոս, Եկ. Պոմ. Ժ., 35, Յուլիանու վէպը (Nöldeke, ZMG, XXVIII, 1874, էջ 263—292), Միքայէլ Ասորի: Սկզբնական աւանդութեան մէջ հրաշքը վաղէտի մահուան կը հայի, յետոյ սակայն, աւանդութեան կերպարանափոխութեան մէջ, վաղէտի տեղ Յուլիանոս Ուրացող անցած է: Սրբագիր հեղինակը, զոր կ'որինակէ Բուզանդ, սկզբնական աւանդութիւնը կը ներկայացնէ, իսկ աղաւաղեալին առաջին օղակը կը կաղմէ Սուտ-Ամիդիկոս: «Վարք Բարսեղ»-ն, որմէ կ'օգտուի Բուզանդ փոքրիկ փոփոխութիւններ ներմուծելով, կապագողովաղւոյ կամ Պոնտացւոյ մը գործն է: Բուզանդ այս աղբիւրին ամենամեծ խմբագրութիւնն է եւ միւս բոլորէն աւելի երէց:

Յ. վ. Հաննէսեան Եղ. Ս., Ս. Գրեգոր Նարեկացին եւ իր «Գումարք խմբից»ը, ԲՉՄ. ՀԹ., 1921, էջ 2—4: — 983 ին յօրինուած եւ Տիրամօր փառքը ներբողող այս գրութեան վերլուծումը կ'ընէ յօդուածագիրը:

— Մխիթար Իմաստուն բժշկապետի վասն քարանց եւ յատկութեանց նոցա եւ բժշկութեանց ականց: ԲՉՄ. ՀԹ., 1921, էջ 305—307: — Մխիթար Հերացւոյ մէկ հատուածն է՝ առնուած Վենետիկի Մխիթարեան Մատենադարանի Թ. 17. Ոսկեփորիկէն (Սարգիսեան, Մայր Յուշակ, էջ 824) եւ նոյնութեամբ կը հրատարակուի: Թէեւ անտիպ կը